

<https://doi.org/10.53656/his2025-2-6-war>

Reviews and Annotations
Рецензии и анотации

ФРОЙД И АЙНЩАЙН ПРЕД ПАРАДОКСИТЕ НА ВОЙНАТА

Доц. д-р Димитър Божков

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Когато двама учени от световна величина се изправят пред сложен социален, политически и въобще човешки проблем, какво може да очакваме от тази среща: дали неговото решение, дали задълбочаване и усложняване, или повдигане на нови въпроси, които в някаква степен на момента нямат отговор. Сякаш дебатът за войната, който водят в далечната 1932 г. Алберт Айнщайн и Зигмунд Фройд, насочва към последната възможност, оставяйки следа за едно обречено интелектуално усилие между две световни кризи, белязали целия XX век. Вече и на български език и в български контекст имаме удоволствието да тръгнем по тази следа¹. Новото издание *Защо война*, съдържа двете писма, респективно на Айнщайн и на Фройд, придружени от пространен исторически предговор на Снежана Димитрова, описващ контекста на тази озадачаваща на

пръв поглед кореспонденция, и послепис на италианския психоаналитик Яня Йерков, в който са разгледани психоаналитичните залози на този разговор в прекрасния превод на Даниела Дечева. От тези придружаващи текстове става ясно каква плетеница от въпроси са повдигнати в две писма от няколко страници и как в тях се засрещат проблеми на дълбинната психология, на международните отношения, на философията и теорията на правото, които съпътстват общата тема за войната и търсенето на решение за установяване на траен мир. Завързването на този възел от въпроси представлява голям интерес за историческата наука, доколкото ни дава достъп до специфичните начини,

по които световните катастрофи засягат двама световни учени в опита си да дадат отговор на актуални и до днес тревоги.

От пространния предговор на Снежана Димитрова стават ясни ситуацията на тази кореспонденция и сложните институционални и лични отношения, в които тя се случва, а именно инициатива на Международния институт за интелектуално сътрудничество (МИИС) към Обществото на народите (ОН) на фона на дълги и сложни конференции за разоръжаване и поддържане на мира (Dimitrova 2022, p. 11). Самият Айнщайн по това време е на отговорни постове в Международната комисия за интелектуално сътрудничество (МКИС) и в МИИС, на които се опитва да отстоява „каузата на интелектуалния пацифизъм“ и да провежда инициативи, свързани с популяризирането и създаването на трайни нагласи към мира. Със сигурност част от създаването на тези нагласи е и интелектуалното сътрудничество, което, както става ясно от текста, представлява част от дългосрочната програма на ОН и неговите многобройни организации и комитети. И сякаш целта е чрез това сътрудничество народите и нациите да се опознаят и да тръгнат по пътя на преодоляване на различията и агресията в конфликтите си през сравняване „методите и идеалите в образованието“ и насърчаване на културата по посока влияние върху „човешките чувства и отношения“ (Dimitrova 2022, p. 27). По отношение ролята на афективния живот и споделените емоции в международните отношения можем да прочетем пространно и в книгата на Снежана Димитрова *Възстановяване... репарации... гаранции* (Dimitrova 2021), където през историята на Парижкия мирен договор бива разказана и една друга история, тази на страстите и афектите, съпътстващи въпросите за войната и мира. В това отношение е много ясен интересът и изпъкват мотивите за задълбочения прочит на двете писма, които явно са вплетени, но и коментиращи точно тези подводни течения на емоциите, инстинктите и първичните желания, стоящи зад големите исторически събития и разкази: „Всъщност всичко онова друго, загадъчно и подмолно, но чиято тежест върху международните отношения явно става все по-властна и избистряща се, съдейки по новия и неотложен дневен ред на интелектуално организирана и различно мобилизирана Европа в битката ѝ за осъзнаване и поправяне на цивилизационните ѝ грешки (каквито обаче Фройд сякаш не вижда, осмисляйки неудовлетвореността от културата) – неотложност и призивност, на които ще трябва да отговори и самата дискусия между Фройд и Айнщайн, в очакванията не само на физика“ (Dimitrova 2022, p. 34). През това въведение можем да проследим особеността залог както на ОН, свързан с развитието на интелектуалното сътрудничество между народите в името на мира, така и залога на двамата интелектуалци, откриващи по-дълбоките пластове на човешките отношения и житейския опит. В анализа на двете писма Снежана Димитрова ясно откроява и финните нюанси в разговора, които показват позициите на Фройд и Айнщайн и някои едва доловими различия в основните идеологически и интелектуални по-

ложения с представителите на ОН. И ако последните **отстояват** ценностите на просвещението и идеалите на разума, то двамата кореспонденти не могат да не вземат предвид интелектуалното наследство на XIX век, откриващо реалността на деструктивните нагони и ирационалното като движещ фактор в човешкото поведение (Dimitrova 2022, p. 29). Без това знание до голяма степен въпросите за съвместното съществуване между хората, в случая дебатираният въпрос за произхода на правото и на войната, остават без задоволителен отговор, доколкото култът към разума не може да обясни ирационалното съществуване на хората.

От историческа гледна точка е забележително това проследяване на множество пресичащи се линии на различни контексти, трудността в проследяването на които можем да открием в пространността и огромния брой на бележките под линия, опитващи се максимално да представят културните, международноправните, емоционалните и научните преплетености на *Защо война* – преплетености, съставляващи житейския свят на двама учени, пред неизбежността на предстоящата катастрофа. Разчитането на този житейския свят през две писма представлява и значимостта на въведението на Снежана Димитрова, особено в контекста на по-цялостния ѝ изследователски интерес към мястото на афектите и емоциите в полето на историята на международните отношения.

Именно този проблем се прокрадва между редовете на двете писма, които се завъртат около основния въпрос на Айнщайн, но и на ангажираните в МИИС интелектуалци и дипломати: „Има ли начин хората да бъдат избавени от злокобната неизбежност на войната?“ (Einstein 2022, p. 201). Но както вече споменахме, за разлика от официалните представители на организацията, които се осланят на просвещенската идеология за тържество на разума и за интелектуално сътрудничество, изградено на принципите на изграждане на културата на мира, то Айнщайн успява да прозре и някои от невидимите движещи сили на историята, тези „мощни психологически сили“. И ако причините за войните могат да бъдат определени нагони и скрити страсти, то не е ли възможно чрез една работа върху чувствата и емоциите да се благоприятства пацифизма? Сякаш това е ключовото послание на физика към дълбинния психолог и познавач на най-потайните желания и нагони, послание, което търси възможностите за осъществяване идеологията на МИИС и ОН, едновременно в съзвучие с нея, но и загатващо за други, неподатливи на рационално действие реалности, оставащи определящи както за международния ред, така и за живота на милиони хора по света². Отговорът на Фройд, след като подробно е изложил теорията си за влиянието на еротичните и деструктивните нагони (по-известни като Ерос и Танатос), е пределно ясен и не напълно оптимистичен: „Сред психологическите характеристики на културата две ми се струват най-важни: засилването на интелекта, който започва да контролира нагоните, и интериоризирането на склонността към агресия с всичките му полезни и опасни последствия. Войната

е в крещящо противоречие с психическите нагласи, които ни налага културният процес...“ (Freud 2022, р. 224). За него културата е тази, която може да благоприятства мира и да овладее тъмните страсти, подтикващи към агресивно поведение. Но нейната работа върху афективния живот е дълга, продължителна и с някои непредвидими последствия по отношение потискането на нагоните, за което Фройд едва загатва. Ключовото за нас обаче е осъзнаването на връзката между афективния живот и културните процеси в едно общество, която връзка има отношение към опазването на мира. На фона на тези размишления работата на МИИС и ОН изглежда като сизифовска задача, която не би могла да спре надвисналата катастрофа, но от която международната общност не следва да се откаже, дори и днес, след парадокса на случилото се през Втората световна война, когато една от най-високо образованите и културни за времето си страни отприщва такава деструктивна енергия, че оставя трайни белези по целия континент. Но от този факт не следва да се откажем от идеята на Фройд, че „всичко, което благоприятства културното развитие, работи и срещу войната“ (Freud 2022, р. 225). Задачата, която сякаш и до днес остава актуална, е как това разбиране да заеме по-ключово място в полето на международните отношения.

В кореспонденцията прозира и още един интересен кръг от въпроси, а именно тези, които засягат философията на правото и по-конкретно „отношението право и власт“. Макар и тезите на двамата интелектуалци да са относително стандартни за епохата и силно повлияни от водещите дискурси върху произхода на нормативния ред, то има един аспект, в който се прокрадват интересни и неочаквани заключения. Въпросът „Защо война“ явно изисква и тематизиране на произхода на правото и силата в обществото. Сякаш и двамата се обединяват около теза, която примирява водещите по това време позиции: договорната теория, тръгваща от Хобс, повлияла впоследствие на Лок и Русо, обясняваща, че хората са сключили обществения договор в името на мира помежду си и на опазването на своята собственост. Разбира се, при тримата просвещенци има и някои важни разлики в нюансите, доколкото при първия има едно по-консервативно четене на въпроса, тъй като Левиатанът, т.е. държавата, държи монопола над легитимното насилие в името на запазването на реда, при втория акцентът минава през запазването на собствеността и основните права, а при третия това е интелектуален подход за делегитимиране на централизираната кралска власт на *L'ancien régime*. Но общото е, че властта и правото идват от свободното договаряне между хората в ситуация, в която трябва да се запазят общественият мир и благоприятното съвместно съществуване, което договаряне стъпва на отказ от власт и права от страна на индивидите в името на общността и мира. Другата теория, прозираща между редовете на Фройд и Айнщайн, е модерната в края на XIX век и първите десетилетия на XX век децизионистка теория за правото, според която последното е продукт на суверенното решение, чрез което една фигура на силата заграбва властта и подчинява политическите врагове. Оттук и

идеята за връзката между право и сила. Това определено е водеща идея в междувременно Германия, която има различни четения. Тук не мога да не спомена теориите на Карл Шмит и Валтер Бенямин по този въпрос. В книгата си *Политическа теология* Карл Шмит определя суверена като този, „който решава за извънредното положение“, т.е. като този, който може да суспендира целия легален правов ред, т.е. да упражни легитимно насилие отвъд закона (Schmitt 2005, p. 5). За нас е важно да открийме връзката между право и насилие, която очевидно се оказва основополагаща и за Валтер Бенямин, който в текста си *Критика на насилието* се спира именно на факта, че всеки правов ред е установен с насилие и се крепи на него. Но за разлика от консервативната позиция на Шмит, Бенямин се стреми към едно анархистично и месианистично преодоляване на това основополагащо отношение (Benjamin 2022). Общото между двамата е антилибералният и антипросвещенски патос, в който темата за насилието е взета насериозно и са изведени всички следствия от отношението право – насилие. В това отношение Фройд смята, че международното право следва да разполага със силата/насилието (Gewalt), чрез което да задължава страните, изпаднали в опустошителната екзалтация от войната, да могат да разрешат конфликтите си по пътя на вече установените наднационални норми. Сякаш търсенето на тази сила и принуда в полето на международното право остава и до ден-дневен актуален момент в организацията на институциите, призвани да защитават мира.

В разговора между Фройд и Айнщайн новите акценти в излагането на тези добре познати тогава тези са: първо, снемането на договорната и децизионистката теория за правото в разсъжденията на Фройд, описващи как в историята на едно общество първо взема властта най-силният, но в течение на времето мнозинството се обединява срещу него и създава правовия ред: „...надмощието на един е било компенсирано от обединението на неколцина по-слаби“ (Freud 2022, p. 210). И тук идва вторият оригинален момент, който не е бил засяган в повечето от тогавашните теории на правото, а именно, че „признаването на такава общност по интерес създава сред членовете на една обединена група от хора емоционални връзки, чувство за общност, и именно в тях се състои същинската ѝ сила“ (Freud 2022, p. 210). И така намесването на афектите и емоциите се връзва с цялостния дебат между двамата и с търсенето на ключа към мира и новото международно право и общност, доколкото тези колективни емоции са едновременно проблемът, но и ключът към неговото решение. Това обяснява и дългия ескурс на Фройд по отношение на връзката между правото и силата, доколкото патосът му се разгръща по линия на отношението международни институции, колективни и споделени емоции, които да овладеят деструктивните нагони и правова сила, която да налага определени решения. Подобни разсъждения позволяват разширяване полето на философията на правото, която има предвид и някои от дълбинните пластове на човешката и социалната душа, в рамките на международните отношения и търсенето на възможности

за мирно разрешаване на конфликти. За Фройд без целенасочена и дългосрочна работа върху културата едновременно като израз, но и като коректив и поле за сублимация на индивидуалните и колективните емоции не би могло да се търси пътят към пацифизма. За всеки изследовател, занимаващ се с ролята на емоциите в историята, тези разсъждения представляват истинско откритие, доколкото, от една страна, са свидетелство на една критична епоха, която, за да разбере себе си, търси как да проникне в ирационалните пространства на човешката душа, а от друга страна, могат и днес да служат за вдъхновение за разбиране на сложната ситуация, в която се намираме както ние, така и международните институции, призвани да осигуряват мира в света.

Послеписът на Яня Йерков поставя проблемите, повдигнати от Фройд в *Защо война*, в по-широк психоаналитичен контекст, като на първо място внимателно и задълбочено анализира и откроява залозите в писмото, които остават скрити за невъоръженото с теория око, и на второ – показва продължението на концептуализирането на войната в науката за несъзнаваното от Лакан и насетне. Така Яня Йерков откроява три важни момента в писмото: първо, това е застъпваната теза на Фройд за необходимостта от сила, която да решава конфликтите, поради която теза е и задълбоченото разсъждение за връзката между право и война. На второ място, е важно да се отбележи сложното отношение между нагоните, което може би Айнщайн е опростил, смятайки, че войната е едва ли не психологическа необходимост. Тук Фройд ясно говори за взаимодействието на нагоните и нуждата от тяхното взаимно уравновесяване, което Яня Йерков интерпретира по следния начин: „Следователно, ако нагонът към смъртта не е вреден сам по себе си, а само когато действа разделен от Ерос, тогава, за да се ограничи разрушителната му способност, е необходимо да инвестираме в неговата противоположност, като се фокусираме върху онова, което произвежда връзки на любов и идентификация, а не върху порива да ги разбиваме“ (Jerkov 2022, р. 234). И на трето място е открояването на различния пацифизъм на Фройд, който не е от порядъка на пожелателния идеализъм (в какъвто може би биха могли да бъдат упрекнати международните институции), а от този на една вече станала органична позиция: „Ние сме пацифисти, защото по органични причини не можем да бъдем други“. Яня Йерков интерпретира този органичен момент като част от културния процес, който е довел до промяна в конституцията на човешкото психично устройство (Jerkov 2022, pp. 235 – 236). Именно тук се крие и отговорът на възможността борбата за мир да е и борба за културното развитие, което би могло да промени из основи самата „природа“ на човека и да доведе до друг тип поведение и друг тип органика, в която балансът на нагоните би направил войната непоносимост на почти физиологично ниво³.

В заключение не мога да не кажа, че публикуването на *Защо война* представлява не само даване на достъп до една интересна кореспонденция между велики учени, но и самият начин, по който изданието е структурирано, е забе-

лежително постижение, в което е използван един иновативен и интердисциплинарен подход, в който дипломатическа история, психоанализа и история на емоциите си дават среща, за да осветлят един сложен за разбиране контекст. Подобен подход представлява сериозно предизвикателство към хуманитарното знание, на което в днешни дни му се налага да се отваря към все по-големи масиви от информация и на търси начини за тяхното разбиране, което разбиране явно не може да се помести в областта само на едно дисциплинарно поле.

БЕЛЕЖКИ

1. Първото издание на Писмото на Фройд до Айнщайн е в превод на Нина Николова в *Текстове за културата*, (Freud 2019, pp. 195 – 215).
2. В това отношение не можем да не споменем ангажираността на международната интелектуална общност с въпросите на мира и след Втората световна война. Прекрасен пример за това можем да видим в наградата за мир на германското книгоразпространение, която е обсъдена в книгата на Даниела Дечева *Между творчество и миротворчество* (Decheva 2023).
3. В това отношение образованието по история играе ключова роля за формирането не само на познание и нагласи към миналото, но и по отношение на афективния живот на учениците, както показва Снежана Димитрова в статията си „За залозите на едно ученическо състезание по история“ (Dimitrova 2019).

ЛИТЕРАТУРА

- АЙНЩАЙН, А. 2022. Писмо от А. Айнщайн до З. Фройд. Във: ФРОЙД, З., АЙНЩАЙН, А. *Защо война*. София: Парадигма. ISBN: 9789543265022.
- БЕНЯМИН, В., 2022. *Към критика на насилието*. София: Критика и хуманизъм. ISBN: 9789545872426.
- ДЕЧЕВА, Д. *Между творчество и миротворчество*. София: Св. Климент Охридски. ISBN: 9789540758282.
- ДИМИТРОВА, С., 2019. За залозите на едно ученическо състезание по история. *История*. Т. 21, по. 3, с. 307 – 326. ISSN: 0861–3710.
- ДИМИТРОВА, С., 2021. *Възстановяване, репарации, гаранции*. София: Парадигма. ISBN: 9789543264094.
- ДИМИТРОВА, С., 2022. За контекста и историята на „Защо война“. Във: ФРОЙД, З., АЙНЩАЙН, А. *Защо война*. София: Парадигма. ISBN: 9789543265022.
- ЙЕРКОВ, Я. 2022. Послепис. Във: ФРОЙД, З., АЙНЩАЙН, А. *Защо война*. София: Парадигма. ISBN: 9789543265022.

- ФРОЙД, З., 2022. Писмо от З. Фройд до А. Айнщайн. Във: ФРОЙД, З., АЙНЩАЙН, А. *Защо война*. София: Парадигма. ISBN: 9789543265022.
- ФРОЙД, З., 2019. Защо война. В: КОЛЕВА, А., НИКОЛОВА, Н. (ред.) *Текстове за култура*. София: Критика и хуманизъм. ISBN: 9789545872235.
- SCHMITT, C., 2005. *Political Theology*. Chicago: Chicago University Press. ISBN: 13: 978-0-226-73889-5.

REFERENCES

- BENJAMIN, W., 2022. *Kam kritika na nasiliето*. Sofia: Kritika i humanizam. ISBN: 9789545872426.
- DECHEVA, D. 2023. *Mejdu tvorcestvo I mirotvorcestvo*, Sofia: Sv. Kliment Ohridski. ISBN: 9789540758282.
- DIMITROVA, S., 2022. Za konteksta i istoriata na "Zachto voina". In: FREUD, S., EINSTEIN, A. *Zachto voina*. Sofia: Paradigma. ISBN: 9789543265022.
- DIMITROVA, S., 2021. *Vazstanoviavane, reparacii, garancii*. Sofia: Paradigma. ISBN: 9789543264094.
- DIMITROVA, S., 2019. Za zalozite na edno uchenichesko sastezanie po istoria. *Istoriya – History*, vol. 21, no. 3, pp. 307 – 326. ISSN: 0861–3710
- JERKOV, J., 2022. Poslepis. In: FREUD, S., EINSTEIN, A. *Zachto voina*. Sofia: Paradigma. ISBN: 9789543265022.
- EINSTEIN, A., 2022. Pismo ot Albert Einstein do Sigmund Freud. In: FREUD, S., EINSTEIN, A. *Zachto voina*. Sofia: Paradigma. ISBN: 9789543265022.
- FREUD, S., 2022. Pismo ot Sigmund Freud do Albert Einstein. In: FREUD, S., EINSTEIN, A. *Zachto voina*. Sofia: Paradigma. ISBN: 9789543265022.
- FREUD, S., 2019. Sachto voina. In: KOLEVA, A., NIKOLOVA, N. (Eds.) *Tekstove za kulturata*. Sofia: Kritika i humanizam. ISBN: 9789545872235.
- SCHMITT, C., 2005. *Political Theology*. Chicago: Chicago University Press. ISBN: 13: 978-0-226-73889-5.

FREUD AND EINSTEIN IN THE FRONT OF THE PARADOXES OF WAR

✉ **Dr. Dimitar Bojkov, Assoc. Prof.**
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
E-mail: dimitar_b_b@yahoo.com